

ПРВИ МАРКСИСТИЧКИ ЛИСТ »СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТ« У БЕОГРАДУ 1895—1896 ГОДИНЕ

Први број листа *Социјал-демократ*, који означава прекретницу у историји социјализма у Србији изашао је у недељу, 23 априла (по ст. к.), односно 5 маја 1895 године. Уређивао га је редакциони одбор на челу са Живојином Балугџићем.

Мото листа, истакнут у заглављу, био је позив: „Радници са свих страна, удружујте се и организујте се“. Већ ове речи казују да социјалистички покрет улази у нову фазу развоја. (У *Занатлиском Савезу*, претходнику *Социјал-демократа*, позивали су се занатлије и радници да се заједнички организују.) Теоретско усвајање и идеолошко ширење социјалистичких мисли више није довољно. Удруживање на уским, готово еснафским основама, ради самопомоћи и самообразовања, не одговара више потребама и могућностима. Нужне су класне радничке организације. Радници се морају да припреме за самосталну политичку и економску борбу ширих, земаљских размера. Они треба да постану један од одлучујућих фактора у друштву.

Уводним чланком *Да се представимо* покретачи и уредници новог листа изишли су пред јавност скромно, истичући да припадају истој групи „младих људи, која се досада купила око *Занатлиског Савеза*“, да „тежње и правац рада“ новог листа остају исти као што су били у старом листу, само су променили његово име. Ново у односу на старо разазнаће се само од себе. Није било сврсисходно скренути пажњу на веће циљеве новог листа већ с обзиром на подозривост органа тадашњих власти.

Претстављајући нови лист јавности

издавачи указују одмах на његов пролетерски борбени карактер, на његова заједничка својства са другим листовима међународног радничког покрета. *Социјал-демократ* у Београду истицаће у суштини исте захтеве као и остали слични листови пролетаријата у Европи, те ће се према томе сматрати органом „међународног савеза свију пролетера и спремаће, са свим осталим братским органима, услове за потпун преображај друштвени“. Његова главна тежња биће „да се радници организују и дођу до свести о себи као једном особитом стању друштвеном“. Његов циљ ће бити да оспособи пролетаријат за самосталну борбу јер „ослобођење пролетаријата“... може „бити дело труда и напора“¹ само пролетаријата.

Према узору програма социјалдемократских партија земаља западне Европе и већ укорењених демократских трајбина у Србији, уредници новог листа изнели су одмах и програмске захтеве тадашњих социјалиста. Ти су се захтеви сматрали минималним, спроведљивим у блиској будућности. Формулисани су били у осамнаест тачака и према њима требало је:

„1) Да скупштину састављају само посланици које је народ изабрао.

2) Да скупштина бира из своје средине министарски савет који ће њој и бити одговоран за своја дела.

3) Да народ у целини својој има право да свако решење скупштинско прими или одбаци гласањем.

4) Да се стајаћа војска укине а на место ње наоружа цео народ и васпита тако како ће увек моћи, на први миг, изићи на супрот непријатељу и савладати га.

5) Да цео народ решава о рату и миру а да све међународне размирице суде изабрани противници.

6) Да се укину сви изузетни закони, којима се ограничава право слободног исказивања мисли, право договора и удруживања.

7) Да се вера огласи за приватну ствар и да се ни виши, ни нижи свештеници не издржавају о трошку државном.

8) Да настава буде обавезна и бесплатна, то значи да се свој деци о трошку целог народа набављају сва потребна средства за обуку а тако исто да се деца сиромашних родитеља, која покажу воље и способности, и даље школују о трошку државном.

9) Да се сви судски трошкови укину, да суђење буде бесплатно и да суде судије које је народ изабрао. Уништење смртне казне.

10) Да се заведе непосредна и прогресивна пореза на приходе и њоме да се замену све друге порезе које сада постоје а које поглавито сиротнију класу притискују; да се на наслеђа удари пореза тако исто прогресивна и то не само према количини наслеђеног имања већ и према удаљености сродника који наслеђује.

11) Да се у све радионице заведе радни дан од 8 сахати; да се укине рад ноћу, а да се забрани рад деци испод 14 година.

12) Да се отвори нарочити одељак у Министарству привреде, коме ће бити дужност да води рачуна о здрављу радника, о условима рада сваке врсте, о висини наднице и о начину живота надничара.

13) Комисије, које ће се бирати у тој цели, да буду састављене бар из половине самих радника.

14) Да се оболелим радницима осигура не само бесплатно лечење већ и помоћ новчана за све време болести.

15) Да се свим радницима који су напунили 55 година осигура пензија; према стању здравља овај рок може се и смањити.

16) Радничким фондовима управљају одбори састављени бар из половине од самих радника.

17) Да се сеоске наднице и наполицарства законима уреде² и зајемче.

18) Да се поврате општини сва имања која су јој насилно и преваром одузета и да се дају на ужитак сиромашним породицама.“

Ради остварења ових првих захтева у борби са претставницима буржоаске државе истиче се, одмах у коментару, као примарна потреба: стварање независне радничке политичке странке. Нова странка омогу-

Сл. 2 — Печат уредништва Социјал-демократ из 1895 године.

ћиће извршење најважнијих задатака. Помоћу ње: 1) организоваће се пролетаријат; 2) извојеваће се опште право гласа; 3) користиће се добијено право „у борби за најширу слободу и најдубљу једнакост“. У борби за политичка права странка пролетаријата пружаће подршку свим прогресивним буржоаским странкама.

У односу на раднике других земаља српски социјалисти су код ове програмске декларације изјавили да ће се учланити у „Међународни савез пролетера“ и да ће радити нарочито „на збратимљавању нама најближих народа — Бугара, Хрвата, Румуна, Грка и Маџара“ ради пружања заједничког отпора „освајачким тежњама моћних држава“ да би „као независне а солидарне културне јединке“ припремили „услове за бољу будућност“.³

Политички део „прелазног“ програма социјалиста, објављен у првом броју

Социјал-демократе, није се много разликовао од програма Радикалне странке у Србији. То су одмах приметили њени приврженици и наводили као доказ да је сувишно организовати нову, посебну радничку странку. На овакве примедбе Социјал-демократ је брзо реговао.⁴ Указао је на захтеве које не садржи програм радикала, а од примарног су значаја за раднике. Формулисани су под тачкама: о порезу (тачка 10), о уређењу радног дана и забрани упошљавања деце (11), о обезбеђењу права радника на социјално осигурање, на заштиту рада и сл. (под тачкама 12, 13 и даље). Осим тога социјалисти за разлику од радикала имају „свој сопствени идеал преношења капитала у заједничку својину“ и зато „свој сопствени најважнији задатак — организовање радника у циљу потпуног ослобођења“.⁵ Радикална странка чак и кад истиче у програму циљеве којима теже и социјалисти, у пракси не приближава се тим циљевима. Она је буржоаска странка и неће „да изврши оне „дрске преврате друштвене“ из којих би могла да потиче стварна једнакост свих људи“. У далекој прошлости „у зачетку своме, још под утицајем учења Светозаревог, истакла је она неке споредније захтеве тадашњег социјализма, али склоп њен и опште тежње већине њених чланова скренуле су је убрзо и с тога пута и она је остала што јој је суђено било да остане — обична буржоазна слободоумна странка.“⁶ Тежње у стварности „зависе од економске средине онога сталежа који странка претставља“. Радикална странка „је пуна Человића, пуна Ћирковића и других капиталиста“ па је логично да она не може да брани начела која „су скроз супротна њиховом економском положају“. За та начела може да се бори само радничка странка у којој прву реч воде радници.⁷

У великом чланку, у наставцима, о Народној скупштини Социјал-демократ још детаљније излаже свој став према буржоаским странкама, посебно према Радикалној странци. Истиче да

искуство потврђује „да и најнапредније буржоазне странке нису у стању да зајемче народу сва права његова и истинске слободе.“⁸ И Радикална странка, којој признаје да је „напорима својим донела земљи одређених слобода“ чим је учврстила своје позиције почела је да испољава карактеристичне тежње владајућих странака. Рад свих буржоаских странака, укључујући најнапредније, личи „на ваљање Сизифовог камена. Таман до врха дотерају а он се одваља до дна и онда хајде опет.“ Само странкама које се не задовољавају делимичним реформама друштва, већ траже његов потпуни преображај свака нова тековина је „покретач за нове напоре“. Стога подвлачи да је „Радничко-социјалистичка странка“ нужна не само са привредног „већ и поглавито“ са политичког становишта. Социјалистичка странка ће тражити много ширу, ефикаснију самоуправу него Радикална.

Радикална странка је у интересу споразума са династијом тражила самоуправу само за административне јединице, општине, срезове, али не и за државу као такву. Међутим, ни „у срезу, ни у општини неће се моћи“ народ „слободно кретати, нити ће му то кретање бити зајемчено, ако нема у држави оног значаја и оне важности које треба да има“.

Социјал-демократ у тадашњим условима није могао писати отворено против монархије, али је зато инсистирао „не дирајући... у начело монархије“ да се народу дају и осигурају већа права, да му се „зајемчи надмоћност у држави“ проширењем самоуправе, „правилнијим уређењем Народне скупштине, увећањем њезиног значаја“ у развиту државе. Тражио је да народ добија суверена права, да постане „извор свију права и све власти“. У вези с тим допуњује програмску декларацију захтевом општег изборног права, формулисаним у седам тачака. Према њима: 1) Имао би право да бира и буде биран „сваки онај који је напунио 21 годину, без обзира на то да ли он плаћа порезу и колико плаћа“. 2) Избори би били непосредни тако да бирачи одмах гласају за посланике „а

не тек за поверенике“. 3) Избори би били увек само у празничним данима „како би цео народ у њима учествовати могао“. 4) Избори би били тајни „јер је то једина гаранција, за сада бар могућа, да притиска не буде.“ 5) Изборни систем би био „сразмерни“ да би и мањима била претстављена у Скупштини. 6) Број посланика се не би утврђивао у сразмерама појединих градова и села, већ бирача, значи „утврђен број гласача за једног посланика.“ 7) По узору Немачке Социјал-демократске странке истиче као допуну првој тачци да се „лишити политичких права — па и права избора“ — може „само онај, који је још под туторством или је под туторством пао, а нико други. Активно и пасивно право избора имају дакле и војници и они који су осуђени били.“⁹

По Социјал-демократу изборе за законодавно тело требало би одржати сваке друге године. Прерогативе скупштине би биле велике: 1) „Скупштинска решења“ постала би „закон ма их владар и не потписао, само ако се две скупштине за њих изјасне.“ (Социјал-демократ сматра да овај захтев није нимало претеран, јер га налази већ у норвешком уставу.); 2) Скупштина би бирала и смењивала чланове министарског савета; 3) Војска би се заклињала „да ће служити одржању устава.“ 4) Она би била непосредно потчињена скупштини.¹⁰

При истицању политичких и економских захтева Социјал-демократ има у виду интересе радничке класе као такве а не само њене поједине делове, који су, недовољно развијени, услед опште заосталости, још увек потхрањивали илузије о непостојању класне борбе овде као у капиталистичким државама. Социјал-демократ указује на битна својства класне државе и упознаје раднике са стратешким потребама класне борбе. Организације које се сада пропагирају морају бити класно-борбене ради постизања истакнутих циљева. Више не одговарају стара, мала, једна од других изолована удружења самообразовања и самопомоћи. Без обзира на законске услове треба изградити нова упоришта за борбу. Јер

у „друштву пуном економске супротности, у друштву, где се сталези боре за свој опстанак, удружења имају за раднике много већу важност но што им се обично и законом прописује. Није довољно да они могу склопити какву касицу за помагање, да могу отворити какву читаоницу или задругу...“ Тражи се „да радници имају права да склапају савезе у цели заједничког отпора капиталу и његовим тежњама, да у свима гранама привредним они могу, кад год нађу да је то у њиховом интересу, да ступе у коалицију у цели смањивања радног дана, било у цели увећавања наднице, било најпосле у цели ублаживања саме дисциплине при послу...“¹¹

Социјалисти окупљени око свог новог марксистичког листа, видели су да неискристалисани класни односи делују на очување конзервативног занатлиског менталитета код многих радника. Они обелодањују да из те средине потичу захтеви „који ничег заједничког немају са интересима и захтевима радне класе — са тежњама пролетаријата.“ Такви захтеви се могу још сматрати природним. „Економски односи у нас како у вароши тако још пре на селу, још нису тако развијени, да би се јасно истицао а н т а г о н и з а м несугласност интереса између појединих друштвених класа, по отуд ни к л а с и н с к о с х в а т а њ е, појимање својих интереса није довољно пречишћено, па и класинске тежње и захтеви нису јасно, одређено истакнути...“ У земљи „преовлађује занатлиски начин у производњи, индустријска, фабричка производња тек је у зачетку...“¹² Упозоравају, међутим, занатлиске раднике да су они део пролетаријата. А занатлијама претскажу неминовну пролетаризацију. Поручују им да „никакве банке, никакви кредити, никаве повластице не могу унапредити српске занате“ у капитализму, а нарочито не у времену „кад је земља привредно слаба и финансиски исцрпљена“...¹³ Сви њихови покушаји да се извуку из незгодног положаја у коме се налазе „остаће без успеха док код средства за производњу буду приватна сопственост“. Индустрији они могу конкурисати само привремено продужењем

радног времена. Њихов пут ће бити пут пролетаријата и њихов једини спас ће бити у социјализму.¹⁴

Уредници и сарадници *Социјал-демократа* знали су да је у Србији, с обзиром да преовлађују ситносопственички елементи, од необичне важности поред занатлија имати за савезника и земљорадника. Они су им се обраћали у више махова чланцима теоретског и практичког значаја. Држали су се углавном Ерфуртског програма немачке Социјалдемократске странке. У првим својим програматским захтевима, као што смо видели, у вези са проблемима сељаштва истакли су само питања законског уређења наднице и издавања општинског земљишта сиромашним породицама на уживање. У каснијим допунским разматрањима тих питања они су подробније објаснили свој став према земљорадницима и њиховим потребама.

Свесни чињенице да правих велепоседника, који би се могли сврстати у редове најбогатијих људи, има мало у Србији, социјалисти су истицали разлике међу сељацима у погледу имовинског стања, разлике очигледне у свакодневном послу, приликом употребе земљорадникове радне снаге. Са мерама релативитета, помоћу којих се најбоље могу разазнати битна диференцирања у одређеним односима, они су показали да се сељаци међусобно разликују према раду чак иако се нарочито не издвајају по богатству. Указали су на постојање „три реда земљорадника“. У првом реду су се налазили они који су користили најамну радну снагу. У другом који су сами обрађивали своју земљу или уз помоћ једног слуге, који се у датим околностима у многоме још третирао као члан породице. У трећем реду били су сељаци са недовољно или уопште без земље који су морали ићи у најам.¹⁵

У складу са ставовима већине у II Интернационали, под утицајем немачких социјалдемократа, сарадници *Социјал-демократа* су највећу пажњу обраћали најамним радницима, надничарима. Указали су на то да су наднице на селу веома ниске, „тешко где се оне пењу до 4 гроша“.¹⁶ Тражили су за њих обично

исте радне услове као и за индустријске и занатлијске раднике: законску гаранцију минималних зарада, осмочасовно радно време, обавезно социјално осигурање, слободу удруживања „како би надничари солидарно од газда већу плату изнудити могли, кад већ сам газда на то не помишља“.¹⁷

Под истим утицајем, II Интернационале, за ситне поседнике са недовољно земље, као и за беземљаше, у чланцима *Социјал-демократа* углавном се тражи само повећање општинских поседа ради заједничке обраде, преко земљорадничких задруга. (На тој земљи не би смело бити надничара, сваки би радио за себе, сви би били „сопственици своје снаге и свију плодова“).¹⁸

Приликом предузимања извесних мера у области пољопривреде од стране владе, као и код оцењивања ставова грађанских странака према земљорадницима, социјалисти су указивали на владајућу тенденцију да се штите првенствено интереси крупнијих поседника. Поводом расправљања о комасацији и уређењу пољске полиције, на пример, један од социјалистичких првака, Драгиша Н. Лапчевић, одржао је реферат у Српском пољопривредном друштву, јуна 1894, да би осудио предложене законе као неефикасне у заштити интереса малих поседника, а корисне једино за веће и велике поседнике.

У реферату, објављеном тада у *Социјал-демократу* у наставцима,¹⁹ излаже се мисао да комасација, иако спада у рационалне мере, не може допринети побољшању положаја сељачких маса. Зато се износе предности опште колективизације и предлаже, у начелу, њено спровођење у живот. „Кад нестане у једној општини ограда и међа, кад сва земља буде општинска, онда је комасација имања извршена у облику свога савршенства, онда је пољска полиција остварена до крајњих граница пољске сигурности. Онда се машине и сви напретки науке могу употребити у земљорадњи па ипак да не буде пролетера...“²⁰

Претварање индивидуалне својине у колективну сматра се релативно лако спроводљивим у Србији. Већина сељака

је сиромашна. Постоје још „облици општинске, заједничке својине као што су: утрине, јавни испусти, шуме, општински кошеви, општинске касе, воденице итд.“. Стога се тражи од надлежних фактора да се уместо предложених мера, „путем законодавства отпочне образовати колективна, општинска својина, да се уз садејство државно организује кооперативан, заједнички рад, с применом машина и научних открића“.

Претстојећем ванредном збору Српског пољопривредног друштва, поводом прославе двадесетогодишњице друштва, а у вези са предвиђеном расправом о питању комасације, била је предложена, сходно изложеним мислима, резолуција ове садржине: „Ванредни збор Српског пољопривредног друштва расправљајући питања о комасацији имања и уређењу пољске полиције, дошао је до тога уверења: да те реформе, изведене на садашњем друштвеном капиталистичком основу, не могу користити маси земљорадничког народа; већ да ће их сам данашњи економски систем створити на штету земљорадничке масе; те је мишљења: да држава законодавством и својим општим сретствима оствари колективну, општинску својину, и организује рад на начелу кооперације“.²¹ При изради реферата коришћене су поставке не само марксиста, Кауцког и других, већ и српских социјалиста из претходног раздобља, из седамдесетих и осамдесетих година, Светозара Марковића, Драгише Станојевића, и њиховог узора, Чернишевског.

Држећи се теза најпризнатијих социјалдемократских идеолога, социјалисти су покушавали да придобију сељачке масе не обећањима побољшања њиховог положаја у постојећим условима, већ откривањем основних узрока њихових недаћа и указивањем на неминовни ток капиталистичке поларизације, којим се приближују пролетаријату да би се напослетку стопили с њим у једну класу. Они су улагали највише напора да би подигли политичку свест код сељака. Објашњавајући њихову застојност, логиком исправног резонувања да је политичка свест „увек последица и део економске сталешке свести,

и док се ова не развије, не може се ни она развити“,²² писци чланака у *Социјал-демократу* су се најчешће задржавали на проблемима њиховог даљег развитка. Истицали су по редоследу: „1 - в о да социјализам у односима који се на селу стварају види само допуну оних односа што у вароши већ постоје. Као што је пропадање занатлиства једна историска нужност коју је условила савршенија производња, тако је и пропадање ситне сопствености на селу једна нужност, коју условљава рационалнија обрада земље; 2 - го да ни пропадање ситне сопствености сеоске, ни стварање надничарства, које отуд потиче, нису никакве тренутне појаве, које би било могуће спречити особитим законима...“²³

Понављали су да капиталистички начин производње „изазива на једној страни све јаче груписање средстава за производњу, . . . дакле и земље, а на другој све већи број оних што су принуђени да од надница живе...“²⁴ Указивали су на то да „ово груписање бива из дана у дан брже тако, да ће једном доћи тренутак — у Енглеској је већ дошао — па да ће све справе за обделавање, сва стока и сва земља бити у рукама неколико људи и када ће на другој страни стајати цео народ сваке државе као — надничар“.²⁵

Знајући да сељаштво не сачињава једну класну целину, они су тежили да придобију само припаднике оних слојева који су блиски радницима, радничкој класи. Осуђивали су такозване сељачке савезе, осниваних са, неостварљивим, циљем заједничке одбране земљорадничких интереса. У тим савезима налазиле су се измешане „све класе са села“ тако да се у њима политичка свест једва могла развијати у класном смеру.

Са апстрактног теоретског становишта чланци *Социјал-демократа* о сељаштву, о сељачким проблемима и захтевима, могу се сматрати исправним. Они су се заснивали на тезама доследних марксистичких теоретичара. *Социјал-демократ* је чак критиковао погрешне ставове и одлуке неких социјалистичких странака, које су руковођене практич-

ним потребама опортуне политике пре-
кршиле своје основне принципе. Пози-
вајући се на Енгелса, понављајући
његове критичке примедбе на аграрни
програма француске социјалистичке
странке марксистичког правца, усвојени
на конгресима у Марсељу 1892, и у
Нанту 1894 године, тадашњи социјали-
сти у Србији осудили су покушаје, у-
чињене обично у земљама са много
малопоседника, на пример у Француској
и Баварској, да се земљорадници са
малим па и средњим поседима придо-
бију обећањима реформи ради побољ-
шања њиховог положаја. Износили су
како је последица жеље да се под со-
цијалистички барјак „што више војске
прикупи“ била да кад се војска напо-
кон прикупила барјак више није био
социјалистички. Указали су на то да
социјалисти не смеју као либерали или
радикали, народњаци или антисемити
обећавати сељацима све само да их
себи привуку, само да би се користили
њиховом снагом у борби за власт. Али
они су били и свесни истине да се у
земљама са много малопоседа, као у
Француској и Србији „не може мислити
ни на какву озбиљнију промену без
помоћи ситних сељака“.²⁶

Написали су да никад неће, ни кад
буду имали државну власт у својим
рукама, лишити ситног сељака насилно
његове сопствености, да је неће против
његове воље пренети у заједничку дру-
штвену својину. Истакли су дужност
социјалиста према „малом сељаку“ да
његову приватну сопственост претвори
у колективну „примером и помажући
га у томе друштвеним средствима“ пу-
тем задруга.

Иако су се најактивнији поборници
социјализма, окупљени око листа *Со-
цијал-демократ* претежно држали теза
најпризнатијих марксистичких аутори-
тета, на челу са самим Енгелсом, њи-
хови недостаци су очигледни и у одно-
су према сељаштву, према земљорад-
ничким слојевима и категоријама. Они
су преузели од марксистичких теорети-
чара поједине тезе и оцене догматски
тако да их нису могли стваралачки и-
скористити у потребној мери при ра-
зради сопствених стратегиских и так-

тичких планова. Њима је недостајало
знања и снаге, које се стичу и могу
стећи једино искуством, током времена
у борби коју само водимо. Они још
нису били способни за извођење пот-
ребних самосталних закључака из оп-
штих теоретских образаца, као комуни-
сти после две три деценије.

Из Енгелсовог чланка о *Сељачком
питању у Француској и Немачкој* пре-
штампани су веома инструктивни од-
ломци о процесу раслојавања, о судбини
сељачких маса, о задацима странке
социјалиста у политичкој борби за по-
бољшање положаја експлоатисаних
слојева сељаштва и припремању терена
за превођење индивидуалних, капита-
листичких имања у колективна, соци-
јалистичка газдинства. Само се притом
није водило довољно рачуна о чињени-
ци да су ови одломци били делови једне
целовите анализе делатности политич-
ких странака у тада најразвијенијим
земљама. У тој анализи постојали су
и други одломци који су могли такође
послужити као путоказ у политичким
акцијама. Колико су они значајни по-
казаће Лењин при изради нових про-
грамских декларација у земљи заоста-
лој као што је била Русија. Захваљу-
јући њима могли су се истаћи разновр-
снији захтеви, применити ефикаснији
методи, према одређеним потребама и
приликама, а да се не наруше основни
закони који обезбеђују остварење ко-
начног циља, изградњу социјалистичког
друштва.

Енгелс је овим одломцима показао,
на пример, да су у Западној Европи, у
првим фазама развитка социјалистич-
ких странака, на почетку политичких
акција социјалиста, грађански полити-
чари успевали једно време без великих
тешкоћа „да социјалистичке раднике
учине у сељачкој машти сумњивима
као *par taguex*, као »присталице де-
лења« и да их омразе као лене и по-
хлепне варошане који бацају око на
сељачко власништво“ нарочито тамо
„где преовлађује сељачко парцелно вла-
сништво“, где највише има ситних се-
љачких поседа.²⁷ А у таквој ситуацији,
у којој су се социјалисти неких запад-
них земаља налазили три, четири деце-

није раније, били су овде српски социјалисти. Зато су они морали да обрате посебну пажњу на места на којима Енгелс казује да, одговарајући на питања која од категорија сеоског становништва може бити придобијена за Социјалдемократску партију, има у виду „само оштро изражене форме“ остављајући по страни прелазне степене мешовитог сеоског живља.

У Србији је, у тадашњим релацијама, најмање било надничара и беземљаша па се није смело аутоматски употребити једна западноевропска теза о њиховој улози у страначком животу. За србијанске прилике највише је требало користити Енгелсову реченицу којом предвиђа да: „Уколико ће већи бити број сељака којима ћемо уштедети стварни пад у пролетаријат, који ћемо још као сељаке моћи да придобијемо за себе, утолико ће се друштвени преображај извршити брже и лакше“. Јер социјалистима „не може конвенирати да с тим преображајем“ чекају „дотле док се капиталистичка производња не развије свуда до својих крајњих конвенција, док и последњи ситни занатлија и последњи ситни сељак не падне као жртва капиталистичке крупне производње“.²⁸

Указали смо на неке недостатке тадашњих социјалиста приликом формулисања програматских декларација и вођења политичких акција на терену сеоског становништва да бисмо видели како су могли бити избегнути. Њих ће осетити и прве социјалистичке организације када буду дејствовале на селу. Радикална странка ће још дуго, у последњим годинама деветнаестог и првим деценијама двадесетог века задржати своје доминантне позиције међу сељаштвом захваљујући и слабостима Социјалдемократске странке.

У односима Социјал-демократа према појединим државним установама и друштвеним проблемима истичу се ставови према бирократији и милитаризму. Истовремено са захтевом успостављања и проширивања самоуправних права претставничких тела тражи се упрошћавање државне администрације. Отпуштање „свију чиновника

који нису преко потребни за правилан рад у земљи“. Преношење „судске и полициске власти на општине“. Смањивање „плате свима оним чиновницима који имају више од 250 динара месечно“.²⁹ У вези са милитаристичким проблемима поред општег социјалдемократског захтева за укидање стајаће војске у Социјал-демократу налазимо чланке против високих војних издатака, против ратних припрема у Европи и сл.³⁰

У вези са опасностима претстојећих империјалистичких судара Социјал-демократ је објављивао чланке и о питањима национализма на основу марксистичких теза. Уз њихову помоћ шири круг читалаца радничке штампе сазнавао је, на пример, важну истину да: „Оно што социјализму, као теорији, даје чисто научни карактер, карактер науке која је данас у могућности да обори фразеолошке поставке буржоаских научара, који се труде да докажу непроменљивост друштвених облика, па према томе и природну вечност капитализма — то је дијалектичко-материјалистички правац, који доказује да друштвени облици нису перманентни, непроменљиви, већ се јављају као логичне последице у друштвено-историском развоју, као резултат економских односа, начина у производњи...“³¹ Према томе „национални осећаји“ нису урођени човеку „већ се јављају као нужни фактор у низу историских феномена (појава)“. Грађанска класа, буржоазија, и савремене националистичке концепције развијају се на једној истој основи, „развиће једне помаже развићу друге...“ Док је буржоазија била револуционарна борба за националну идеју била је прогресивна и дала је мноштво „одушевљених бораца, који страдаху и умираху за своју идеју“. Откада је она постала конзервативна и реакционарна националне идеје се махом користе као „мантија којом се заогрћу... спекуланти и каријеристе.“³²

Осуђујући националистичке експанзивне тежње буржоазије Социјал-демократ није одбацио потребу борбе за национално ослобођење народа као таквог. Поводом вести о покрету незадовољства у Македонији, на пример, налазимо у

њему чланак који се завршава патетичним апелом: „Помозимо Македонцима да дођу до своје Македоније, помозимо им да стану на своје сопствене ноге, да буду сами господари од себе“.³³ Нешто касније, после примљених подробнијих података из Македоније, *Социјал-демократ* објављује чланак којим се поздравља борба македонских револуционара.³⁴

Имајући у виду капиталистичке циљеве проширивања државних граница, *Социјал-демократ* је, с друге стране, критиковао планове сједињавања чак и блиских држава под окриљем буржоазије. Он је тим плановима супростављао идеје о потреби удруживања пролетаријата против заједничког класног непријатеља. Тако приликом претресања тада често расправљаног питања о Балканској федерацији, даје примат међународној солидарности пролетаријата, те истиче парољу: „Удружени пролетаријат балканских земаља има да се бори против удружене балканске буржоазије.“³⁵

При испитивању и оцењивању унутрашњих односа у земљи *Социјал-демократ*, користећи марксистичка мерила, долази до тачнијих, прецизнијих закључака, него ранији социјалисти, седамдесетих година, о својству и развијености класног друштва тада у Србији, о карактеру његових носилаца. У чланцима које објављује констатује, на пример, да у Србији преовладава трговачки капитал, и то, према Марксовој класификацији, онај који претходи фабричкој производњи и онај који из ње потиче. С тим у вези излаже мисао о заосталости претставника трговачког капитала, као дела неразвијеног, конзервативног капитализма. Цитирајући Маркса, доказује чињеницу да тамо где „преовлађује трговачки капитал... преовлађују застарели односи“. Јер тамо где „је капитал још поглавито у рукама трговаца ту он себи није још потчињено производњу, није овладао њом“.³⁶

Додуше и у *Социјал-демократу* има написа у којима се износи мисао да у Србији још не постоји права капиталистичка класа, па се класа поседника за

разликовање од класе капиталиста назива власничком класом. Али се по суштини та класа не разликује од капиталистичке ни у оваквим чланцима. Јасно се истиче, на пример, да су и у Србији „на једној страни власници“, а „на другој радни народ“, и да власничка класа ствара капиталистичку.³⁷ На ове власнике, као на капиталисте обраћа се пажња: већине „радног народа“ која „вољно или невољно служи власничкој политици, или из необавештености, или за кору леба и шарено обећање“; као и мањине која „избегава мешање у политику зато што у њој сматра неко зло и неваљалство, које води у несрећу и погибију.“³⁸ Казује се да: „И једни и други треба да знају, а и све млађе нараштаје науче, да је власничка политика и увек била и јесте варљиви мамац, која под фирмом отаџбине, патриотизма, вере, морала, рада и закона, окреће на своју страну: и сељаци и занатлије, и трговце и раднике, и школу и цркву, и науку и новинарство, и војску и династију, и општине и судове, и капитал и радну снагу, као и све друго што своди све путеве и воде на њихову власничку воденицу...“³⁹ Упозоравају се масе да: „Две класе друштвене, створене историским развитком, једна поред друге не могу никако да опстану. Њихови интереси се дијаметрално разликују. Опстанак једне могућ је само у пропасти друге.“⁴⁰ Као што је феудализам срушио ropство, тако ће социјализам уништити капитализам. „Капитал самог себе гута, он само помаже пролетеру да се бори против њега...“⁴¹

Са нових, класних позиција социјалисти око *Социјал-демократа* оцењују и рад грађанских странака. Иако су оцене дате у политичком осврту, без претходне објективне анализе свеукупне страначке делатности противника, оне су на неким местима образлагане значајним аргументима са историско-материјалистичког становишта.

У годинама излагања *Социјал-демократа* владе су биле састављене од напредњака. У опозицији су се налазиле Либерална и Радикална странка још од 9 маја 1894 када је краљ Александар Обреновић државним ударом укинуо

радикалски либералан Устав од 1888 и вратио онај конзервативно-либералски од 1869 године. У скупштини, после избора, 7 априла 1895 године, на којима нису учествовале опозиционе странке, огромну већину су имали посланици Напредњачке странке. Поред њих било је само око тридесет либералских посланика, који су се кандидовали на изборима по жељи владоца упркос одлуци Главног одбора о апстинирању. Они су због прекршаја страначке дисциплине искључени из Либералне странке, која сада, запостављена, у немилости краљева (Александра и његовог оца Милана, који је, вративши се у земљу, имао опет пресудан утицај на династичку државну политику) преживљава једну од својих највећих унутрашњих криза. Социјал-демократ пратећи ту кризу са злокобним коментаром претсказује Либералној странци неславан крај. Још шездесетих година она се, према писцима чланака у листу социјалиста, идентификовала са бирократском интелигенцијом, тражећи изузетна права за чиновнике, као чуваре закона. Када је била на власти, испољила је све особине једне антидемократске странке. Њени методи владавине нису се показали ефикасним ни са становишта интереса горњих слојева друштва. Круг њених присталица неминовно се сужавао чак у њој блиским врховима државне управе. Ауторитет који је она уживала као једна од владајућих странака, у активи или резерви, губио се у данима пораза, када је морала препустити власт супарницима, услед неповерења владоца или бирача, брже него што се враћао, када је била на власти. Повећањем утицаја широких маса на политику смањивао се њен утицај. Велики покрети незадовољства народа који ће избијати са све јачом снагом уклониће је са политичке позорнице уопште.

Напредњаке, као присталице конзервативне странке која је долазила на власт захваљујући безусловној покорности према самовољним владарима династије Обреновић, Социјал-демократ је нападао са презрењем. Посматрајући рад Скупштине, састављене од већине

изабране на недемократским изборима, а усто још делом именоване од апсолутистичког краља (поред 180 изборних посланика било је 60 именованих), он је указао на карактеристичне датуме из прошлости када је исто као и сада Напредњачка странка насилним средствима чувала власт у својим рукама. Истицао је да: „Људи, који имају у својој прошлости Тополу, Лендер банку Бонтуа, Краљевицу Сливницу, двогласце, сејмене, жандарме, убијање, тровање, 9 јануар, државни удар, људи, којима је свака друга реч „патриотизам“, „уједињење Српства“, а овамо и јавно и тајно раде противу интереса Српства могли су само да доведу овакву скупштину какву је данас имају.“⁴² Напредњаци са своје стране такође нису штедели издаваче и сараднике Социјал-демократа. Сваки оштрије написани чланак користили су за образлагање одлуке о забрањивању растурања листа и кажњавању његових уредника.

Према Радикалној странци, која је тада била у опозицији, Социјал-демократ је био умеренији у критици. У њеној прошлости признавао је борбу за политичке слободе. Само јој је замерио да није била довољно истрајна и доследна при спровођењу обећаних реформи онда када је дејствовала као владајућа странка. Иначе, при разматрању проблема економских институција у вези са потребама преображаја државе и друштва, констатовао је, као што смо већ видели, да она као ситно буржоаска странка неће и не може да испуни очекивања маса.

У чланцима Социјал-демократа, сходно реченоме, налазимо чланке у којима се казује да је било време када је Радикална странка „прибирала све напредније елементе у Србији и чврсто стајала на бранику права народних. У својој борби за економску независност и општи друштвени преображај пролетаријат је у њој имао свог природног савезника, јер је она претстављала врло напредну групу ситне буржоазије, чији су се интереси у много тачака додиривали с интересима истинског пролетаријата...“⁴³ Њен ситнобуржоаски карактер је, међутим, временом условио

премоћ буржоаских, капиталистичких елемената над народним. Напустила је планове око организовања потрошачких и прерађивачких задруга. Дозволила је да се Уставом од 1888 загарантују само извесна политичка права народа.⁴⁴ Када је имала већину у Скупштини и у влади, није уложила довољно напора за изгласање и остварење неопходних реформи.

Из изложених примера се види да *Социјал-демократ* није шаблонски све буржоаске странке сврстао у један ред, већ да их је разликовао према прогресивности и улози у одређеним приликама. Он је чак излагао критици доста распрострањена погрешна мишљења да је за социјалисте свеједно која је од грађанских странака на власти.⁴⁵ Указао је на користи од политичких слобода за ширење социјалистичких идеја и стварање организација. У борби против реакционарних странака које ограничавају кретање опозиције потребно је пружити подршку странкама које се залажу за либералне реформе.

У вези са политичком припадношћу неких истакнутих личности тог времена има такође неколико значајних, карактеристичних чланака. У једноме од њих иронично се понављају речи еминентног члана Либералне странке, познатог историчара романтичарског правца, великог противника радикалних и социјалистичких идеја и програма, Пантелије Срећковића, који се у једној полемици хвалио како је отворено писао, тврдио, тврди и тврдиће „да у нашој отаџбини нема земљишта ни социјализму, ни радикалима, ни западњачком демократизму, ни комунизму, ни анархизму, ни назаренству, ни фрамазонству и ни једној рани ни бољци западњачког друштва...“⁴⁶ Ове претенциозно понављане тврдње, које данас звуче анахронистички, показују да се један део интелигенције у Србији још крајем деветнаестог века, а и после, заносио илузијама патријархалне изолованости, иза које су се заправо криле илузије конзервативног реакционарства. Време је показало колике су оне биле апсурдне. *Социјал-демократ* је био у праву када их је извргавао руглу.

Први марксистички, класно-борбени лист радника социјалиста умео је, међутим, да буде објективан у оцењивању вредности духовних ствараоца и онда када су ти ствараоци били идејни противници, па чак и кад су припадали активној групи политичких непријатеља. Њихово стваралачко дело је мерено одговарајућим научним или уметничким мерилима, а њихова личност одговарајућим политичким. У једној полемици са либералским листом *Побратим*, на пример, чији је уредник био много цењени приповедач Јанко Веселиновић, *Социјал-демократ* је писао: „Сиромас Јанко! Ко је читао његове *Слике из сеоског живота*, његове *Борце*, тај мора тако узданути, када види у какво је блато Јанко сада пао. Приповетке су му ваљале док је био на селу; спољашњи утисци и емоције стварале су у њему оне красне слике, као што су: Чини, Момче, Браћа, Родитељи итд. За њега би најбоље било да није ни одлазио са села. Београдски кафе-шантани и „Дарданели“ створили су од њега бонвивана и човека који не мисли. Он је постао фабрикант наших приповедака, сарадник једнога *Весника српске цркве*, једне *Будућности*, па најзад и једног *Побратима*. Ми ценимо Јанка, ценимо га са његових ранијих радова, ценимо га више но што он сам себе цени. Ови најновији поступци привлаче му осуду свију паметних и поштених људи“⁴⁷.

Социјал-демократ је ценио и политичког борца из редова грађанских странака, само ако је показао одлике народног заточника ослободилачких, прогресивних покрета. Тако је поводом седамдесетогодишњице великог Војвођанског трибуна, Светозара Милетића, објавио чланак у коме се истичу његове заслуге у борби против мађарског хегемонизма и шовинизма, против конзервативног утицаја свештенства и другог. Ту се, између осталог, казује: „Његова генерација патила је од необичне наклоности ка фразирању, фразе су куљале, покрет је био скроз и скроз идеолошки, жудње су биле неодређене, филантропски осећаји мешали су се са националним ревендикацијама. Томе

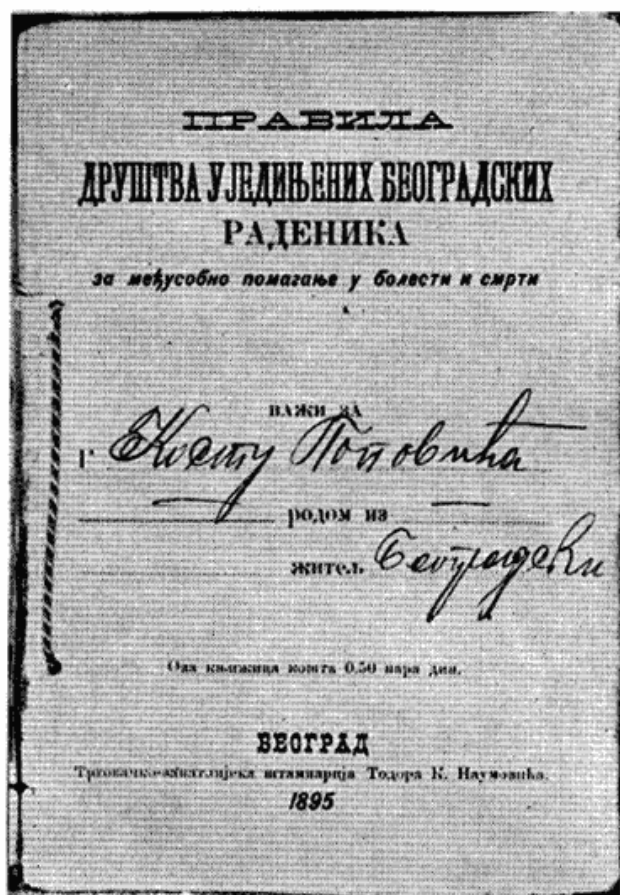
ненормалном стању био је с једне стране опозиција Светозар Марковић, а с друге стране Светозар Милетић“...⁴⁸ Подвлачи се као закључак да је целокупан Милетићев рад „почевши од дана када је као двадесетогодишњи младић у чурушкој порти, 1848, наредио да се звони на узбуну, и дизао народ на оружје, па до дана када је у мађарском парламенту тражио, да Аустрија излази из Босне и Херцеговине — цео тај рад заслужан је свачијег поштовања и признања. Такви су људи часни и светли изузеци у данашњем филистарском добу, када је поквареност постала општа, а бескарактерност — карактеристична...“⁴⁹

У оквиру оцењивања политичких збивања, људи и догађаја, појава и стремљења, *Социјал-демократ* је дао још неколико значајних коментара и тачних објашњења о тада актуелним проблемима. Хајдучији, например. Она је стално задавала бриге државним властима и владајућим политичким групацијама и странкама, почев од извојевања самосталности, током целог деветнаестог века. Ни историографија још није у потпуности објаснила узроке њене изузетне распрострањености. Стога је од интереса поновити констатације тадашњих социјалиста у вези са њом. Они указују на демагошке међусобне оптужбе супарничких политичких странака за подржавање и потстрекавање хајдучије ради рушења ауторитета власти.

Напредњаци, а пре тога либерали, на власти, највише су тражили тада доказа за тврдњу да хајдуци добијају помоћ од радикала. Поједине репресивне мере против присталица опозиције у неким местима оправдане су потребама безбедности, превентивама заштите од хајдучије. У једном чланку *Социјал-демократа* зато се каже: „Ако оставимо на страну оне хајдуке из доба Устанка и пре њега, чија је историска улога довољно објашњена, мораћемо признати да ове разбојничке гомиле какве сада крстаре по Србији нису ни мало нека особито српска појава, ни да их у овом облику и у овој размери има само код нас. Да не споме-

немо Турску, где је хајдучија и по варошима, она је дубоког корена ухватила у Грчкој, Италији и Шпанији...“⁵⁰ Ова појава, према томе, условљена је истим заједничким елементима извесних политичких и економских процеса. Они долазе до специфичног изражаја у слабо развијеном друштву које излази из патријархалног доба, а не види у довољној мери благодети новог раздобља. У таквом друштву, и таквој држави: „становништво је испуњено незадовољством које је последица рђавог економског и политичког положаја...; оно нема никаквих утврђених погледа социјалних и не тежи свесно никаквом идеалу; држава је позната само као порежција, који и иначе слабу зараду смањује, никако пак као какав културни добротвор и чинилац; власти стоје према становништву као угњетачи и између њега и њих нема никакве узајамности ни споразума.“⁵¹ Према томе, хајдучија је логична у капитализму на ниском ступњу развитка. Она је само један од видова законом не признатог отвореног, бруталног, примитивног присвајања туђе својине у периоду законите првобите акумулације и фаворизованог згртања богатства од стране појединаца на рачун мноштва народа.

Изражујући и анализирајући многобројне проблеме у земљи, допуњујући прве програматске декларације, *Социјал-демократ* све више истиче потребу стварања организације, политичких и синдикалних, у оквиру једне јединствене социјалистичке странке. Он указује на чињеницу да такве страначке организације већ постоје у већини европских земаља и да је дошло време да се приступи оснивању Социјалдемократске странке и у Србији.⁵² Притом наглашава важност сваковремене организације за окупљање и уздизање радника: „Сва удружења у селу или у вароши, која би склопила сами радници било у циљу материјалног помагања, било у жељи узајамног обавештавања или чак и забаве, биће језгро из кога ће се моћи развити социјалистички покрет...“⁵³ У тим организацијама и скуповима социјалисти ће бити носиоци новог духа, зачет-

Сл. 3 — Правила друштва Уједињених београдских раденика, из 1895 године. Насловна страна.

ници нових односа међу људима. „И кад је питање о читаоници радничкој, и онда кад се говори о певачким дружинама, и кад треба да се установи мала каса за помагање у болести, и кад се организује задруга за производњу, и кад на селу постану дружине за извоз или набавку каквих предмета, увек ту треба да се нађу социјалисте, да својим дахом оживе тај сталеж, да својим погледима и њега одушеве...“⁵⁴

Као увод за стварање страначког упоришта, као обезбеђење материјалне базе покрета у новој фази, може се сматрати оснивање Радничког фонда. По образложењу Социјал-демократа: „Потреба за оснивање Радничког фонда изазвао је сам наш економски развитац... Кроз читав низ година економски развитац уништио је занатске уредбе, од мајстора и радника без капитала

створио је пролетере, који продају своју радну снагу да би се одржали у борби за опстанак, а на другој страни капиталисте, који купују ту снагу, и не исплаћујући је по њеној правој вредности, увеличавају своје капитале...“⁵⁵

Према члану првом, нацрта правила Радничког фонда његов задатак је био:

„а) да потпомаже раднике који остану без рада;

б) да потпомаже раднике у болести и смрти;

в) да потпомаже изнемогле чланове који услед старости (пензијом), или ма каквих других прилика постану неспособни за рад;

г) да ради на образовању и васпитању радника: јавним предавањима, књигама и другим културним средствима;

ђ) да помаже, а у приликама и да ствара корисне радничке установе, где би радници могли применити своју снагу и знање.“⁵⁶

Ради тачније процене значаја Радничког фонда рећићемо још да је, судећи само по цитираним одредбама нацрта, имао много веће задатке него, на пример, Друштво уједињених београдских раденика за међусобно помагање, које је било наставак Општег радничког друштва⁵⁷ из 1881 године, из предмарксистичког периода, и чији је циљ, према правилима од 16 априла 1895, још увек био искључиво хуманитаран: „1. Узајамно помагање чланова у болести и смрти. 2. Подпомагање изнемоглих и за рад неспособних чланова. 3. Старање уопште о материјалном бо-

Сл. 4 — Печат друштва Уједињених београдских раденика.

љитку чланова. 4. Старање о моралном образовању и васпитавању чланова. 5. Старање о пристојној сахрани умрли чланова“.⁵⁸

Раднички фонд за разлику од Друштва за међусобно помагање поред пружања помоћи у невољи имао је да допринесе стварању радничких организација, „радничких установа“. По замислима његових твораца то му је чак био главни задатак. Јер, како су они изнели при образлагању намене Фонда: „Нека буде макако велика сума којом ће Фонд располагати, ипак ће се његова помоћ ширити на ограничен број радника. Зато циљ Фонда није само да помаже, него да буде носилац свију радничких тежњи, да спреми материјалну моћ за организацију радника, да шири солидарност међу радницима, да их упознаје са њиховим класинским захтевима и кад радници увиде, да ма где били, ма којим се занатом занимали, ма које вере и народности били, да су им интереси заједнички, моћи ће здружени да истакну своје захтеве и да се са успехом боре за њих. То је та улога коју ће вршити Фонд, и која је важнија од оне прве...“⁵⁹

Поред наведених улога, ширења марксистичких мисли, прокламовања класно-борбених акција и циљева, припремања страначких организација, *Социјал-демократ* је играо улогу организатора саме борбе, и то не у локалним, београдским, већ земаљским размерама.⁶⁰ Претстављао је организационо руководеће језгро у покрету коме је још недостајала организација партије. Људи окупљени у његовој редакцији и око његових сарадника оснивали су радничке синдикалне организације, водили економске штрајкове, припремали првомајске прославе. Они су критиковали и исправљали остатке и недостатке застарелих, сталешко-уских занатских удружења и метода. Истицали нове захтеве, примењивали нове поступке.

У то време пекарски радници, „хлебарски момци“ под њиховим утицајем овако формулишу своје тражбине: „1. Смањивање радног дана 8 сати. 2. Један цео дан сваке недеље бар слободан.

3. Повишење наднице, тако како бисмо се ми сами исхранити могли. 4. Здраве собе у којима радимо и спавамо. — Лекарски надзор над њима. 5. Осигуравање извесне награде за време болести и то улозима самих газда. 6. Осигурање пензије у старости.“⁶¹

Приликом усвајања правила Зидарско-тесачког стручног удружења, *Социјал-демократ* критикује поједине одредбе којима се радници још увек везују са еснафским удружењима својих послодаваца. (Например поводом чл. 8 „да члан Удружења може бити сваки зидарско-тесарски радник који покаже писмену исправу да је произведен за радника од еснафа зидарско-тесачког“, пита: „Нашто ово ограничење? Зар они који немају те исправе нису тако исто експлоатисани као и они што је имају? Зар експлоататор није исти? Зар се и морални и материјални интереси испитаних и неиспитаних радника неслажу потпуно, и зар обе ове групе не теже једном и истом?“) Он стога обраћа пажњу на следеће: „1-во да Удружење не сме да се узда ни мало у еснаф, као да ће га овај помоћи у општој тежњи на поправци радничког положаја; 2-го да је у интересу самог Удружења, слободнијег и ширег делања његовог, да се што пре сасвим од еснафа одвоји; 3-ће да поглавито не треба да тражи да чланови његови имају еснафске исправе“.⁶²

Почетком 1896 године, 28 јануара на ванредној скупштини опанчарских радника, примљена су правила Друштва опанчарских радника, која имају синдикална обележја. Она означавају нови карактер Друштва. На основу њих се Друштво опанчарских радника, чији је секретар Драг. Николић — „Кауцки“, био члан уредништва *Социјал-демократа*, сматра с правом првом синдикалном организацијом у Србији.⁶³ Задатак Друштва, према правилима, више није само помагање чланова у нужди већ и у борби за побољшање радних услова живота. По члану 2 његови циљеви су овако формулисани: „Стручно и умно развиће и материјално помагање... чланова... а) Помагање чланова у случају немања рада, болести и смрти. Сем овог дру-

штву се ставља у дужност да ради: а) На повишењу радничке наднице. б) На смањивању радног дана. ц) На укинућу рада у недељне и празничне дане. д) На укинућу рада на парче. е) Друштво узима на се дужност, да расправи све несугласице између појединих чланова, а такође између чланова радника и мајстора. ф) Да се постара за боље хигијенске удобности у радионицама и становима. г) Рад на организацији оваквих друштва опанчарских радника и по унутрашњости, на њиховом Савезу и солидарности“. Даље по: „Чл. 3. Друштво ће према приликама заступати оклеветане своје чланове на надлежном месту. Чл. 4. Друштво ће налазити својим члановима, радницима рад, а мајсторима раднике. Чл. 5. Друштво ће само или у договору с којим другим друштвом радити на установљењу школе.“⁶⁴

Сарадници Социјал-демократа, радећи у радионицама или обилазећи радионице у којима су услови живота били врло тешки, мобилисали су раднике за класну борбу и упознавали ширу јавност са подацима о заиста минималној радничкој плати при максималној експлоатацији радне снаге. Поводом удруживања власника рудника, оснивања одбора за унапређење рударства на челу са богатим индустријалцем Ђуром Вајфертом, објављен је, на пример, чланак о суровим изабљивачким методима у рударским окнама.⁶⁵ У вези са положајем зидарских радника један зидар износи да после 38 година рада, зарађује годишње, по одбитку пореза, 738 динара и 25 пара, тј. 2 динара дневно у годишњем просеку, за 234 $\frac{1}{2}$ дана, колико је био запослен у години. (Од овог износа за стан, „ћумез“, плаћао је годишње 120 д.)⁶⁶ Из фабрике шибница у Београду социјалисти обавештавају да ту раде и деца од 9 до 15 година и то уз зараду од по 50 пара и 3 гроша, да су несреће на раду врло честе, да се од минималних плата још одузима, „закида“ обично један износ и др.⁶⁷ Сличне вести се износе из радионица ципела, из пиваре итд.⁶⁸ Коментаришући податке о тежини радничког живота Социјал-демократ указује радницима и на

користи које би имали међусобним удруживањем у задруге. Поводом вести, на пример, о одлуци неколико кројачких радника у Лесковцу да оснују задругу, он позива раднике уопште да следе овај пример.⁶⁹

Поред вести о тешким животним условима радника налазимо написе о њиховој борби за побољшање свог положаја. Они потврђују да су социјалисти са успехом деловали у радничкој средини. Рудари траже законе о заштити радника, осмочасовно радно време и друге олакшице.⁷⁰ Радници запослени у Занатској школи при Дому сироте деце ступили су у штрајк, 6 маја 1895. У ткачком одељењу „Свеучилишта женских радова“ обустављен је рад, 8 маја 1895, „због рђавог плаћања зараде“...⁷¹ У Крагујевцу фабрички радници су прекинули посао, 28 јуна 1895.⁷²

Социјалисти су успешно дејствовали и међу ђачком омладином. У Ужицу, на пример, ђачка дружина „Напредак“ постала је социјалистичка по духу већине својих чланова. Министар просвете да би убрзао поступак против њих дао је „одрешене руке“ директору,⁷³ који је казнио неке ђаке чак искључењем из школе.

Успех социјалиста огледа се и у прослави првог маја. Социјал-демократ бележи вест да је „Земљорадничко-занатлишка савезна дружина“ у селу Дубони, Смедеревског среза, припремала „прву сељачку“ првомајску прославу у Србији.⁷⁴ У Шапцу, према извештају Социјал-демократа, већина радника „тога дана није радила, и била је у празничком оделу“.⁷⁵ Године 1896 на први мај окупило се пред уредништвом Социјал-демократа и пред „Занатском читаоницом“ неколико стотина радника и ђака, са црвеним значкама на реверима, и у поворци кроз најпрометније улице отишла у Топчидер, да у природи прослави празник рада. Те године први мај је прослављен у више места, на пример, у Аранђеловцу, Шапцу. Социјал-демократу као већ признатом социјалистичком центру послали су првомајске поздраве и честитке радници из Аранђеловца, Шапца, неколико

сељака из Драгачева, затим радници из Јагодине, Крагујевца, Краљева, Чачка, Зајечара.⁷⁶

Борба за политичко осамостаљење и економску еманципацију радничке класе у земљи вођена је у духу међународне радничке солидарности против заједничког класног непријатеља. То доказује низ чланака из живота радног народа других држава, специјално из Аустро-Угарске, у којој је отпор против режима имао национално-ослободилачки и социјално-економски карактер. Шири се идеја братства међу сродним јужнословенским народима и успоставља се веза пријатељства међу свим народима, разоткривају се узроци шовинистичких подвојености. Примера ради наводимо да је поводом антисрпских демонстрација у Загребу, 1895 године, *Социјал-демократ* писао да се за њих не сме окривити цео хрватски народ, оне су само „одвратне последице верског и националног фанатизма“ пропагираног од буржоазије.⁷⁷ У вези са одржавањем конференције претставника неравноправних мањинских народа, Срба, Румуна и Словака, у Угарској, лист србијанских социјалиста је истакао да „ниједан народ нема права да угњетава други народ“ и изразио жељу „да се праведне тежње и жеље наших сународника Срба, Словака и Румуна остваре и да се либерална маџарска господина и њифтарија спречи у угњетавању и тиранисању других народности“.⁷⁸

За илустрацију радничке солидарности истичемо да је приликом великог штрајка типографских радника у Будимпешти *Социјал-демократ* упозорио београдске типографе да не иду тамо у потери за послом, како не би постали штрајкбрехери. Истовремено, обелодавивши вест о штрајку типографа у једној загребачкој штампарији упутио је њиховим колегама опомену са речима: „да се нико није главом шалио, да на основу макаквих шарених обећања иде у Загреб и тиме одмаже својим друговима у борби за опште радничко право.“⁷⁹

Године 1895 социјалистички покрет је изненада букнуо и великом брзином се ширио нарочито у Срему. Власти су

реаговале изузетним мерама насиља. Ухапшени су најактивнији агитатори социјализма у Шиду и осуђени на казне затвора од неколико месеци, иако нису починили никаква незаконита дела. *Социјал-демократ* обавештавајући јавност у Србији о тим бруталним мерама, поздравио је сремске социјалисте са заносним речима другарског бодрења: „Нека не клону, нека не подлегну, нека их вера у наше узвишене идеале крепи, нека их мисао на бољу будућност целог човечанства диже. А биће времена, када ћемо се рачунати...“⁸⁰ У Банату, који је био под Угарском, тих година се такође шири први пут незадовољство сељака под утицајем социјалистичких идеја. Разлике између велепоседника и сиромашних земљорадника и надничара су врло велике. И о њима то пише *Социјал-демократ* и казује између осталог, да су „наднице... рђаве... не достижу... више од 70 крајцера — 1 дин. 50 пара...“ А посла нема више од четири до пет месеци у години.⁸¹

Социјал-демократ је посебну пажњу обраћао обавештењима из радничког покрета других земаља. У сваком броју има чланака, извештаја, белешки о конгресним заседањима, демонстративним иступањима, штрајковима, захтевима социјалиста у Немачкој, Аустро-Угарској, Италији, Русији, Француској,⁸² Енглеској, Норвешкој, Данској или некој другој држави. Поздрављају се њихови успеси, истиче се њихова снага, понекад и њихова слабост, излажу се њихови ставови, одлуке, резолуције и тако даље. У једном напису, на пример, изражава се радост због избора дванаест радничких народних посланика у Данској.⁸³ Другом приликом, поводом претстојећег збора Социјалдемократске странке Хрватске и Славоније, подвлачи се истоветност погледа на поједине проблеме у нацрту програма којим се тражи, тамо у Хрватској као и овде у Србији: опште изборно право, равноправност жена, осмочасовни радни дан, организација рада на задружној основи. Нарочито се истиче задовољство са одредбама о повећању општинске земље и њеног обрађивања преко задруге. „Наши другови добро су погледали пут

којим мисле не само сузбити разарајући уплив капиталистичке системе у селима, већ стално остваривати начела социјалистичка и у погледу својине, и у погледу производње...⁸⁴

У вези са ставовима према сељаштву, о чему смо већ говорили, подробније се износе садржаји дискусија и резолуција конгреса Немачке Социјалдемократске партије у Бреслау, 1895 године. Цитирају се одломци закључка примљених на предлог Кауцког, којима се одбацио предложени програм, јер се њиме „сеоском сталежу ставља у изглед побољшање његовог стања, дакле учвршћивање његове приватне својине“, и истакла нужност „да се специјално студирају закони који су својствени пољској привреди и који се разликују од закона који владају варошком индустријом...“ Даље се наводи као пример за углед и друга резолуција којом је конгрес немачких социјалдемократа „изразио своју жељу да се што живља борба одпочне противу свију оних удружења која привидно пружају користи сељаку или малом произвођачу — а у самој ствари су она врло подесна оруђа у рукама буржоазије, којим она одржава полуропско стање сеоског сталежа и кућних-ситних-произвођача.“⁸⁵

Лист српских социјалиста залагао се за јединство радничког, социјалистичког покрета и био против расцепканости и подвојености које су у неким земљама стимулиране формирањем разних фракција и страначких групација. Социјал-демократ је, на пример, писао о штетним последицама расцепа Социјалистичке странке Холандије.⁸⁶ Указао је на невоље француских социјалиста који су били подељени тако да су се међусобно најогорченије борили марксисти, револуционарни социјалисти, бланкисти, кооперативисти, посибилисти.⁸⁷ Коментаришући те сукобе, Социјал-демократ је истакао да су у праву марксисти.

У оквиру приказивања рада и стремљења социјалиста и њихових социјалдемократских странака у појединим европским и ваневропским земљама наш лист је упознавао своје читаоце и са значајним делима, личностима, датуми-

ма међународног социјалистичког покрета. У тим приликама показао се готово увек као марксистички поборник социјализма. На његовим страницама, између осталог, налазимо: приказе Историје социјализма у појединим скицама, у редакцији Кауцког и Бернштајна (*Geschichte des Sozialismus in einzelnen Darstellungen*, redigiert von Bernstein und Kautsky)⁸⁸; Лафаргове књиге *La propriété: Origine et Evolution*, Paris 1895 (Сопственост, њен постанак и развитак),⁸⁹ одломке из Социјалистичких писама Жоржа Ренара⁹⁰; у подлиску *Основе научног социјализма* од Карла Кауцког⁹¹ и *Марксов материјализам* од Пола Лафарга; у топлом некрологу животни пут Фридриха Енгелса⁹².

Иако међу приказаним и изложеним радовима има и немарксистичких, Социјал-демократ их је највише користио за циљеве који су оправдавани тековинама марксизма. У то време многе разлике између појединих теоретичара нису још ни биле запажене и оцењиване у таквој мери као касније. У белешци о поменутој Историји социјализма, на пример, истиче недостатке ранијег Малоновог истоименог дела где је било истовремено „и материјалистичког схватања Марксовог и полуматеријалистичког из руске школе и митиализма Прудоновог“. Тамо: „Није било никакве логичке везе између појаве социјализма у разним земљама. Док нам на једном он изилази као нужна последица економске средине, на другом се истиче као чисто филантропски систем, а на трећем као резултат развитака просвете...“ И на крају закључује да код Малона раднички покрет није „представљен у вези ни са економском средином, ни са умним напретком“⁹³.

Код објављивања одломака Ренарових Социјалистичких писама Социјал-демократ упозорава читаоца да Ренар није марксиста. Из његовог рада истиче само његову љубав према човечанству, која свакако импресивно педагошки делује на омладину, којој су та писма била и намењена. Он се овде обраћа младим људима на почетку животне стазе „онима, који се устежу и тумарају по

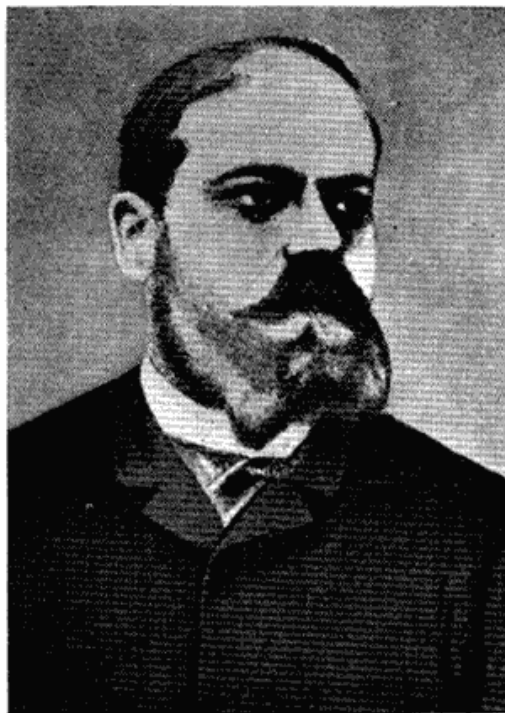
великој раскрсници живота, где се долази око двадесете године и одакле воде разни путеви...“ У њима преовлађују још емотивна осећања и он им узбудљиво обраћа пажњу на људске, хумане елементе социјализма, на његове хуманистичке методе и циљеве. „Наука није довољна ономе који тежи да побољша услове људског опстанка; наука је неосетљива и хладна — потребно је, да буде умекшана и вођена љубављу. Људи нису цифре, којима се може хладно размишљати; они су бића од крви и меса, чију једногласност треба потрести; кад се хоће да познаду и задовоље њихове жеље...“⁹⁴

Колико је била велика марксистичка приврженост и знаност нашег листа види се у великом некрологу, на читавој страни, поводом Енгелсове смрти. Ту се истичу његове заслуге, његова учења. „Наука Маркса и Енгелса најчистији је израз пролетерског мишљења, она је дух духа нашег покрета“⁹⁵.

У ширењу социјалистичких идеја и организовању класне борбе Социјалдемократ је имао велике успехе. Број његових претплатника се пењао чак на 1800.⁹⁶ Претплате и дописе је добијао не само из Београда и провинцијских градова, већ и из сеоских насеља: Чачка, Ужица, Крагујевца, Лесковца, Шапца, Пожеге, Пирота, Ђуприје, Крушевца, Књажевца, Паланке, Ваљева, Врања, Смедеревске Паланке, Прокупља, Власотинаца, Сењског Рудника, Сврљига, Трстеника, Ивањице, Ђуниса, Александровца, Бајине Баште, Беле Паланке, Великог Градишта, Доњег Ђердапа, Жагубице, Калањеваца, Кладова, Косерача, Кучева, Лапова, Рашке, Рековца, Рогаче, Сопота, Степојевца, Текије, Уба. Претплатнике је имао још у великим европским центрима где је било Срба социјалиста и у неколико војвођанских места под Аустро-Угарском: Будимпешти, Риму, Софији, Загребу и Осијеку, Сремској Митровици, Сремским Карловцима, Шиду, Наталинцима⁹⁷.

Издавачи, уредници и сарадници листа били су тада најактивнији социјалисти у Србији⁹⁸. На челу редакције прво се налазио Живојин Балугџић, по-

знати публициста. Касније пошто је он иступио из уредништва, и престао да буде социјалиста, лист је уређивао редакцијски колегијум чији је претседник постао истакнути социјалистички агитатор и организатор Андра Банковачки,

Сл. 6 — Андра Банковић.

столар. Међу његовим сарадницима истичу се Васа Пелагић, Јован Скерлић, Милорад Поповић, Коста Јовановић, Драгиша Лапчевић, Сава Маринковић, адвокат из Лознице, др. Ђорђе Ј. Николић из Смедерева, Миљко Савић, сељак из Свештице, Тима Оморац, типограф, Будимир Николајевић, студент, Драгутин Николић-„Кауцки“, геометар, Петар Тасић-Мусић, учитељ из Лесковца, Сретен Лазаревић, учитељ, Миливоје Савић, публициста.⁹⁹ Из Хрватске је слао дописе сам лидер социјалиста, Иван Анцел. Из Софије је био Георгије Бакалов. Као што се види, међу уредницима и сарадницима било је радника, занатлија, адвоката, учитеља, професора, публициста, студената.

Лист се стално борио са новчаним тешкоћама. Имао је доста претплатника, али је од њих само мали број редовно слао претплату. Ипак по бројним при-

лагачима Фонда за потпору *Социјал-демократа*, можемо закључити да је круг његових читалаца, симпатизера и поштовалаца био велики. Поборници социјализма често су слали своје последње динаре и паре редакцији само да би га она могла даље издавати.¹⁰⁰ Крајем недеље састајали су се у уредништву обично радници, ђаци, студенти и други сиромашни покретачи и приврженици листа да би из џепова вадили још који грош за њега.¹⁰¹

Новчане невоље, иако су биле повод патетичних апела за скупљање добровољних прилога и опомена на неуредне претплатнике, па чак и узрок нередовног излагања са краћим или дужим прекидима,¹⁰² нису претстављале највећу тешкоћу за издаваче и уреднике. Главна опасност долазила је од власти. Лист је био изложен сталним гоњењима, запленама, његови уредници судским осудама, затворским и новчаним казнама.¹⁰³ Већ растурање првог броја је забрањено због уводног чланка у коме су били изношени програматски захтеви. После је теразиски квартал забранио, а суд одобрио забрану, дванаестог броја од 9 јула 1895 године.¹⁰⁴ У унутрашњости, на пример, у Лесковцу, Степојевцу, Косјерићу, скоро је сваки број заплена.¹⁰⁵ Један чланак о приликама у Русији, у броју три од 21 јануара 1896 поводом претстојећег крунисања цара Николаја II, изазвао је чак интерпелацију претседника клуба напредњачких посланика у Скупштини Мијила Павловића, 25 јануара 1896, и осуду владе на челу са Стојаном Новаковићем.¹⁰⁶ Петнаести, последњи број од 21 маја 1896, забрањен је због увреде краља.¹⁰⁷

Казне које је суд изрицао биле су релативно строге. Владимир Ристановић, један од одговорних уредника *Социјал-демократа*, био је, на пример, осуђен на три месеца затвора због прекршаја Закона о штампи.¹⁰⁸ Последица учесталих кажњавања и заплена била је обустава даљег излагања листа у мају 1896 године.

Социјал-демократ је излазио нешто више од годину дана, од 23 априла 1895 до 21 маја 1896 године у свега 50 бро-

јева. Означаво је прекретницу у социјалистичком покрету: прекид са разним утопистичким схватањима и ситнобуржоаским занатлиским методама; прелаз на марксистичке позиције у идеологији и борби.

Ни он није без мана и грешака. Али његови недостаци су друге природе него његових претходника. Они проистичу из опште слабости већине тадашњих марксистичких странака, окупљених у тада јединој социјалдемократској II Интернационали. Огледају се у шематизираним догматском тумачењу појединих Маркових реченица, у прецењивању значаја општег права гласа у политичкој борби, у тежњи да се по сваку цену остане у границама законитости, у вези са већ превазиђеним и разобличеним опортунистичким теоретичарима и политичарима. Зато наилазимо и у *Социјал-демократу* на тврђење: да ће помоћу општег изборног права бити извојевана и остала политичка права предвиђена програмском декларацијом, да ће задруге допринети рушењу капиталистичког друштва још у буржоаској држави; да селачке масе под датим условима не треба придобијати тактичким политичким средствима. Ове и овакве грешке не умањују, међутим, суштински његов значај у одређивању новог правца социјалистичком покрету.

У *Социјал-демократу* се, захваљујући марксистичким мерилима, заоштравају односи са људима који не могу да се на одређени начин одрекну старих и застарелих схватања и метода. Из редова његових уредника и сарадника удаљују се већ први колебљивци опортунисти, као на пример Живојин Балугџић. У његовој средини се води стална припремна акција за оснивање социјалистичке радничке странке. Са његових страница упућују се позиви пријатељима и друговима да „јављају о сваком насиљу и неправди која буде извршена над њима или њиховим пријатељима...“¹⁰⁹ Он брани независност земље и предлаже да се у циљу еманципације од страног капитала отпочне царински рат са Аустро-Угарском.¹¹⁰ У њему се покреће прикупљање прилога за потребе оснивања странке.¹¹¹ Код њега рад-

Првостепеном суду за вар. Београд.

Душан Трбојевић, одг. уредн. „Социјал-демократа“, стар 26 год., кметост, неосуђиван, јане, шетн поста суда од 9. Априла о.и. № 4718 стављен је под суд; но не слобода да се брани, за то, што није штампано у листу „Социјал-демократу“ исправку с. Јов. Уолтра, издавача Ушковице монографије на пошлу „Лета тосна“ штамп. у бр. 8 „Социјал-демократа“, а овим је ушковице кривцу, која се казни по чл. 11. зак. о штампи.

Да је свт. Душан одговоран на ову кривцу, данас је не-ово кривца, да није хтео штампати ову исправку - § 225 крив. зак.

Птуцим Душана и тошним суду, да га осуди на казну, а од спакшавних околности кривца: добро владаре и кривца - Вар. 4.чл. § 599. зак.

На претрес треба свати: свт. Душана, кривца Уолтра и мене.

29. Априла 1896г.
Београд.

Државни тужиоца
Душан А. Трбојевић

ник на питање шта да се ради добија тражени одговор: „Кукати не вреди, очајавати — малодушност је, подлећи злу — кукавичлук је, задовољавати се палијативним мерама које нам се стављају у изглед — обмана је и грех!... У организацији наше снаге, у схватању свога положаја, свога сталешког интереса — у томе је наш спас.“¹¹² Његови уредници и сарадници формирају од-

бор за израду програма Социјалдемократске странке Србије. Они казују народу да је: „Пролетаријат — најважнији носилац социјализма, без њега нема социјализма у модерном смислу те речи. Он је основни најреволуционарнији елеменат друштвени, без њега нема социјалистичког покрета, без њега нема социјалистичке војске, без њега нема ни Социјалистичке Револуције!“¹¹³

НАПОМЕНЕ

- ¹ Социјал-демократ бр. 1, 23. IV. 1895.
² Социјал-демократ бр. 4, 14. V. 1895. У бр. 1 погрешно стоји „одреде“.
³ Социјал-демократ бр. 1, 1895.
⁴ Социјал-демократ бр. 3, 7. V. 1895. Чланак „Наш и радикални програм“.
⁵ Исто.
⁶ Исто.
⁷ Исто.
⁸ Социјал-демократ бр. 1, 1895. Чланак „Народна скупштина“.
⁹ Социјал-демократ бр. 2, 30. IV. 1895.
¹⁰ Социјал-демократ бр. 3, 1895.
¹¹ Социјал-демократ бр. 5, 21. V. 1895. Чланак „Радници и право удруживања“.
¹² Социјал-демократ бр. 8, 25. II. 1896. „Наши захтеви. Писмо друговима-радницима у Чачку“.
¹³ Социјал-демократ бр. 7, 4. VI. 1895. Чланак „Противницима и пријатељима Српске социјалне демократије“.
¹⁴ Социјал-демократ бр. 12, 9. VII. 1895. Чланак „Занатлије и социјализам“.
¹⁵ Социјал-демократ бр. 4, 1895. Чланак „Шта треба сељаку“.
¹⁶ Исто.
¹⁷ Социјал-демократ бр. 5, 1895.
¹⁸ Социјал-демократ бр. 11, 2. VII. 1895. Чланак „Земљорадничко питање. IV наставак. Социјализам и сеоски надничари“.
¹⁹ Социјал-демократ бр. 14, 15, 16, 17, 18, 1895.
²⁰ Социјал-демократ бр. 18, 1895.
²¹ Исто.
²² Социјал-демократ бр. 8, 11. VI. 1895.
²³ Исто.
²⁴ Социјал-демократ бр. 10, 1895.
²⁵ Исто.
²⁶ Социјал-демократ бр. 14, 23. VII. 1895. Чланак „Шта смемо да обећамо“.
²⁷ К. Маркс—Ф. Енгелс, *Изабрана дела* II, 410.
²⁸ Исто, 425.

- ²⁹ Социјал-демократ бр. 4, 14. V. 1895. Чланак „Прави узрок злу“.
³⁰ Социјал-демократ бр. 12, 1895, чланак „Шта стаје милитаризам Европу“; бр. 22, 17. IX. 1895, чланак „Социјализам и војска“.
³¹ Социјал-демократ бр. 9, 3. III. 1896. Чланак „Развитак национализма“.
³² Исто.
³³ Социјал-демократ бр. 11, 2. VII. 1895. Чланак „Македонско питање“.
³⁴ Социјал-демократ бр. 22, 17. IX. 1895. Чланак „Македонска револуција“.
³⁵ Социјал-демократ бр. 15, 21. V. 1896. Чланак „Балкански савез“.
³⁶ Социјал-демократ бр. 2, 1895. Чланак „Трговачки капитал“.
³⁷ Социјал-демократ бр. 32, 3. XII. 1895. Чланак „Један факат“.
³⁸ Социјал-демократ бр. 34, 17. XII. 1895. Чланак „О политици власничкој и привредној“.
³⁹ Исто.
⁴⁰ Социјал-демократ бр. 1, 1. I. 1896. Чланак „На нову годину“.
⁴¹ Исто.
⁴² Социјал-демократ бр. 31, 26. XI. 1895. Чланак „Напредњаци и њихова скупштина“.
⁴³ Социјал-демократ бр. 5, 1895. Чланак „Радикално и либерално пречишћавање“.
⁴⁴ Социјал-демократ бр. 27, 29. X. 1895. Чланак „Најновије сметње у нашем социјалном развићу“.
⁴⁵ Социјал-демократ бр. 8, 11. VI. 1895. Чланак „Реакција и буржоаске слободе“.
⁴⁶ Социјал-демократ бр. 8, 1895. Чланак „Г. Пантелија Славков Срећковић о социјализму“.
⁴⁷ Социјал-демократ бр. 5, 1895. Рубрика „Књижевне белешке“.
⁴⁸ Социјал-демократ бр. 6, 11. II. 1896. Чланак „Милетићева седамдесетогодишњица“.
⁴⁹ Исто.
⁵⁰ Социјал-демократ бр. 9, 18. VI. 1895. Чланак „Хајдучије у Србији“.
⁵¹ Исто.

⁵² Социјал-демократ бр. 1, 2, 3, 1895. Чланци: „Наше стање и потребе“, „Стручна радничка удружења“, „Писмо из Крушевца Друговима око Социјал-демократа“.

⁵³ Социјал-демократ бр. 3, 7. V. 1895.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Социјал-демократ бр. 9, 3. III. 1896. Чланак „Раднички фонд“.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, Београд 1928, 140.

⁵⁸ Државни архив Београда, Фонд Управе вароши Београда. Изнећемо још да је према правилима: по члану 13 — Сваки редован члан имао „право на друштвену помоћ после 3 месеца дана од дана уписа у чланство, а новчане помоћи после 6 месеци; по чл. 14 — Помоћ се састајао „од лекара и лекова, које друштво плаћа, и новчане помоћи један динар на дан; по чл. 15 — Лекарску помоћ и лекове уживали су они чланови „који су оболели, али су за рад неспособни“; по чл. 16 — Редовни члан који је оболео „тако да је за рад неспособан“ добијао је новчану помоћ од Друштва „у 1 динар на дан, ако болест његова траје више од три дана онда добиће и за они три дана“.

⁵⁹ Социјал-демократ бр. 9, 1896.

⁶⁰ Сергије Димитријевић, *Социјалистичке радничке организације у Србији на крају XIX века*, Београд 1953, 19; Јован Марјановић, *Наставак и развитак радничког покрета у Југословенским земљама до Првог светског рата*, Београд 1954, 53.

⁶¹ Социјал-демократ бр. 8, 1895. Чланак „Хлебарски момци и њихови захтеви“.

⁶² Социјал-демократ бр. 8, 1895.

⁶³ Драгиша Лапчевић, *нав. дело* 155; Сергије Димитријевић, *нав. дело*, 23.

⁶⁴ Социјал-демократ бр. 4, 1896.

⁶⁵ Социјал-демократ бр. 8, 1895.

⁶⁶ Социјал-демократ бр. 9, 1895.

⁶⁷ Социјал-демократ бр. 25, 8 X. 1895.

⁶⁸ Социјал-демократ бр. 9, 1895.

⁶⁹ Социјал-демократ бр. 27, 29. X. 1895.

⁷⁰ Социјал-демократ бр. 5, 1895.

⁷¹ Социјал-демократ бр. 4, 1895.

⁷² Социјал-демократ бр. 11, 1895.

⁷³ Социјал-демократ бр. 1, 1895.

⁷⁴ Социјал-демократ бр. 2, 1895.

⁷⁵ Социјал-демократ бр. 3, 1895.

⁷⁶ Социјал-демократ бр. 12, 13, 1896.

⁷⁷ Социјал-демократ бр. 26, 15. X. 1895.

⁷⁸ Социјал-демократ бр. 17, 13. VIII. 1895.

⁷⁹ Социјал-демократ бр. 30, 19. XI. 1895.

⁸⁰ Социјал-демократ бр. 17, 1895.

⁸¹ Социјал-демократ бр. 4, 1895; бр. 3, 1896.

⁸² Социјал-демократ бр. 18, 20. VIII. 1895.

⁸³ Социјал-демократ бр. 2, 1895.

⁸⁴ Социјал-демократ бр. 25, 8. X. 1895.

⁸⁵ Социјал-демократ бр. 27, 29. X. 1895.

⁸⁶ Социјал-демократ бр. 24, 1. X. 1895.

⁸⁷ Социјал-демократ бр. 18, 20. VIII. 1895.

⁸⁸ Социјал-демократ бр. 2, 1895.

⁸⁹ Социјал-демократ бр. 11, 1895.

⁹⁰ Социјал-демократ бр. 23, 24. IX. 1895.

⁹¹ Социјал-демократ бр. 12, 13 и даље 1895.

⁹² Социјал-демократ бр. 16, 1895.

⁹³ Социјал-демократ бр. 2, 1895.

⁹⁴ Социјал-демократ бр. 23, 24. IX. 1895.

⁹⁵ Социјал-демократ бр. 16, 6. VIII. 1895.

⁹⁶ Социјал-демократ бр. 18, 1895. Чланак „Реакција и ми“.

⁹⁷ Социјал-демократ бр. 10, 11, 12, 20 и др. — 1895; бр. 1, 3, 11, 12 и др. — 1896. — Сергије Димитријевић, *нав. дело* 21.

⁹⁸ До бр. 18—20. VIII. 1895 на челу редакције налазио се Живојин Балугџић. Пошто је он иступио из уредништва лист је почео од бр. 18 уређивати редакциони одбор, чији је претседник касније био Андра Банковић. Функције одговорног уредника вршио је до бр. 3 — 7. V. 1895 Андра В. Ристић, од бр. 3 до бр. 27 — 1895 Душан Ј. Трбојевић, од бр. 28 — 5. XI. 1895 до бр. 8 — 1896 Владимир Ристановић, од бр. 9 — 3. III. 1896 до бр. 10 — 1896 Душан Трбојевић, од бр. 11 — 14. IV. 1896 до краја Васа Ч. Ђукић. Као власник листа функција је Милош Обрадовић, бравар. Редакција се налазила у улици Два јаблана, данас улица Моше Пијаде, бр. 18.

⁹⁹ Већина је писала под псеудонимом или под иницијалама имена и презимена. Јован Скерлић се потписивао са Ск., Јов., Јов. Ск., Кај Грах, Фабије Санкилот, Андрија Ивановић. Васа Пелагић са „Ми“ (*Социјал-демократ* бр. 4, 18 и др. — 1895, бр. 11, 14, 15 — 1896. Сергије Димитријевић, *нав. дело*, 12).

¹⁰⁰ Васа Пелагић је пре поласка у пожарвачки затвор, на издржавање казне, поклонио листу преко 30 књига и извесну суму новца, у вредности од око 200 динара. Он је тада упутио и позив да се све новчане пошиљке за њега у будуће шаљу уредништву Социјал-демократа како би их оно употребило у корист листа (бр. 1). Ради ближег упознавања амбијента у коме су деловали први марксисти навешћемо неколико бизарних али за тадашње прилике не тако необичних псеудонима, под којима су појединци слали своје прилоге листу. Међу многим прилагачима са правим именом и презименом налазимо неколико са потписом: „санкилот“, „анархист“, „црвени“, „републиканац“, „социјалист револуционар“, „гоља“, „петролејац“, „филантроп“, „горштак“. Неки су се потписали са узвиком: „Живела Интернационала“ или „Живела социјална револуција“. (*Социјал-демократ* бр. 31 — 1895, бр. 2 — 14. I. 1896).

¹⁰¹ Скерлић Јован, Један социјалистички песник К. Абрашевић, *Српски књижевни*

гласник, 1903. Сергије Димитријевић, *нав. дело* 14.

¹⁰² *Социјал-демократ* бр. 27, 28, 29 — 12. XI. 1895, бр. 1, 2, 13 — 1896.

¹⁰³ Одговорни уредници *Социјал-демократа* Андра Ристић, Душан Трбојевић, Владимир Ристановић и Васа Ђукић били су само номинални. Они су као такви фунгирали пред властима да би, примајући одговорност за заплете чланке, омогућили даљи рад самих уредника и сарадника. Ангажовање формалних одговорних уредника била је прајца код свих опозиционих листова. Поменути лица спадала су у професионалце и судске архиве тог времена пуне су пресуда које гласе на њихово име, у својству одговорних уредника разних листова, *Одбране, Освита, Дневног листа, Малог журнала, Народних вечерњих новина, Одјека*. Међу несрећеним актима Управе града Београда и Варошког суда (које смо могли претражити захваљујући предусретљивости управника Историског архива Београда, Вељка Купрешанина и помоћи сарадника Архива Данице Гавриловић) из године 1895 и 1896 успели смо наћи само досијее са три судске расправе против *Социјал-демократа*. У једном досијеу налази се решење Варошког суда којим се потврђује одлука Управе града Београда о заплени бр. 12 *Социјал-демократа* због белешке „Црни гласови“ у рубрици „Домаће вести“. Одлука о заплени се потврђује с образложењем „да се у notiци под насловом „Црни гласови“ народ дражи на непокорност и отпор против законитих наредба и законитог реда у земљи, што је казнимо по § 92 кр. зак.“... (Варошки суд бр. 15640/95). Други досије садржи пресуду по оптужби свештеника Алексе Милосављевића ради увреде његове личности у чланку „Једно чудовиште“ у бр. 20 листа. Због дела „јавне увреде“ кажњен је тадашњи одговорни уредник Душан Трбојевић „са 600 динара у корист државне касе“ с тим да „ако ту суму не буде могао платити трећином свога имања да му се та казна замени са десет дана затвора“. (Варошки суд Н. 23959/95). У трећем досијеу се налази пресуда Варошког суда од 14 августа 1896 којом је одговорни уредник Душан Трбојевић кажњен са 600 д. због тога што није штампао исправку Јована Илића, предавача Ужичке реалке, на notiцу „Лепа посла“ објављену у бр. 8 листа. (К бр. 16225/234Д 1896). Првостепени суд је тим поводом казнио и власника листа Милоша Обрадовића, али њега је после Апелациони суд ослободио. (Варошки суд Н. 21049, 16321/Д-234/1896).

¹⁰⁴ *Социјал-демократ* бр. 2 и 13, 1895.

¹⁰⁵ *Социјал-демократ* бр. 25, 1895.

¹⁰⁶ Посланик Мијаило Павловић је у својој интерпелацији са индигнацијом рекао,

између осталог, да се у *Социјал-демократу* „систематски нападају и руше сви постојећи државни и друштвени основи: и монархијски принцип, и црква, и наше државно устројство, па чак се извргава руглу и наша историска прошлост и наши свети народни осећаји“. Своје гнушање према листу, који је правио само алузију на тешке прилике у Русији и на херојске подвиге револуционара, изразили су посебно претседник владе Стојан Новаковић, претседник Скупштине Милутин Гарашанин, и Скупштина као таква, састављена сада углавном од напредњака. (Стенографске белешке Народне Скупштине 1895—1896, Београд 1896, 1453—1455).

¹⁰⁷ У Државном архиву нашли смо акт Управе града Београда упућен Министру унутрашњих дела у вези са овом забраном. Пошто је то једини акт који смо успели пронаћи у Архиву, а према деловоднику било је више таквих, ми ћемо овде изнети цео његов садржај. Акт је упућен под бр. 11994 од 22 маја 1896 и у њему пише: „Лист *Социјал-демократ* у своме 15-ом броју од 21-ог овог месеца, донео је чланак под насловом: „Русија и Балкански Савез“, у коме има и таквих израза, којима се наноси увреда Његовом Величанству Краљу Александру.

На основу чл. 10-ог тач. 1-ва Закона о штампи Управа овим решењем својим № 11931 забранила је поменути број листа *Социјал-демократа*.

То решење Управно оснажио је и првостепени суд за град Београд решењем својим под № 11354 од данас.

Да би Управа могла против одговорног уредника листа *Социјал-демократ* Васа Ђукића, пошто је писац чланка непознат, подићи код суда тужбу за кривицу из § 91 б казн. закон, потребно још је за то по чл. 33-ем тач. 2-ог зак. о штампи предходно одобрење г. министра унутрашњих дела, па с тога се учтиво моли г. министар, да изволе одобрити, да се ова тужба може подићи.

Прилажу се акта о забрани листа.

Управник града Београда
Р. Бадемлић“

На полеђини стоји:

„На основу тач. 2 чл. 33 Зак. о штампи, одобрено је оптужење уредника и прилози Управи враћени“.

¹⁰⁸ *Социјал-демократ* бр. 9, 1895.

¹⁰⁹ *Социјал-демократ* бр. 23, 1895.

¹¹⁰ *Социјал-демократ* бр. 24, 1895.

¹¹¹ *Социјал-демократ* бр. 28, 1895.

¹¹² *Социјал-демократ* бр. 10, 10. III. 1896.

¹¹³ *Социјал-демократ* бр. 11, 14. IV. 1896.

THE FIRST MARXIST NEWSPAPER »SOCIJAL-DEMOKRAT«
IN BELGRADE 1895—1896

A. RADENIĆ

In this work the contents of the first Marxist workers' socialistic newspaper in Serbia, which was issued in Belgrade under the name *Socijal-demokrat* from April 1895 to May 1896, are analysed.

The *Socijal-demokrat*, unlike earlier socialistic newspapers, resolutely rejects utopian conceptions in ideology and policy and, according to Marxist premises, stresses above all the necessity of an organized political and economic class struggle in order to obtain certain aims of the working class, for the benefit of the majority of the people. So it signifies the turning point in the history of socialism in Serbia. It shows how the theoretical adoption and ideological spreading of socialistic thought is no longer sufficient and how cooperation up till then, in narrow, almost guild foundations, for self-help and self-education, no longer correspond with the possibilities and needs of the workers. Its first number contains the program demands, by which, in 18 items, are requested as most important: a widening of the rights of the Skupština (Assembly) in the giving of laws and in management; the establishment of the people's right of survey by a referendum; safeguarding of political rights and liberties; announcement that faith is the private affair of the person; inauguration of free obligatory schooling; legalization of the progressive taxes system; voting for the workers' legislation for the regulation of the workers' rights in case of sickness and age as well as in payment at work; the tilling of municipal ground through the cooperation of poor agricultural workers.

As a primary task of the socialists themselves the foundation of political and trade-union organisations in towns and in the country was stressed, as well as the organization of the Socialdemocratic party. For this purpose a board was formed for the elaboration of the program, and a fund was founded for the collection of the indispensable financial means.

The *Social-demokrat* represented at that time, as the formed socialist party did not yet exist, the organizational kernel of the

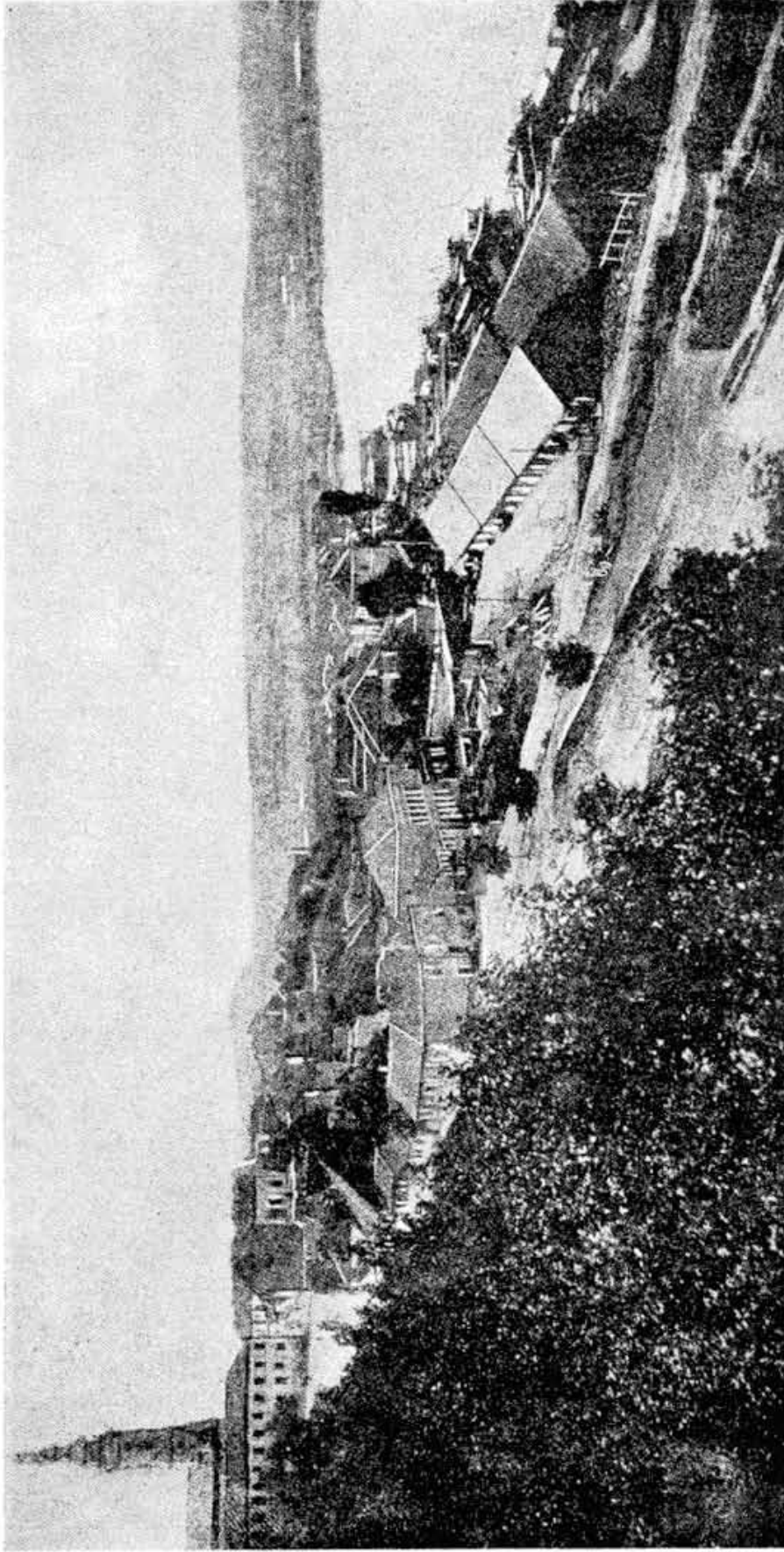
socialists. Its editors and contributors were most active in the mobilization of workers for agitation and organization purposes. At that time the first trade-union organization — the Association of Sandalmakers — was formed in Serbia, the first May Day festivities were organized, strikes were held in Belgrade and in the provinces.

In analysing all the articles and notes of the *Social-demokrat*, the author of this work, Andrija Radenić, at the same time defines the main distinctions of the paper, its contributions to the further development of the socialist movement, its points of view and attitudes, its axample and followers. He states that it took up the position of international solidarity. It expressed solidarity which are considered false and irregular in other countries. It preached ideas of cooperation among all nations. In the conflicts of various currents and fractions it was on the side of the Marxists.

On the pages of the *Socijal-demokrat* also articles are published with postulations which are considered false and irregular. These mistakes, however, do not, as A. R. in the conclusion points out, diminish the essential significance of the *Socijal-demokrat* in the determination of the new direction of the socialist movement.

Figures in the text:

- Fig. 1 — *Socijal-demokrat*, year 1, No 1 of 23rd April 1895.
- Fig. 2 — Seal of the redaction of *Socijal-demokrat*, of the year 1895.
- Fig. 3 — Regulations of the society of the United Belgrade Workers, of the year 1895.
- Fig. 4 — Seal of the society of the United Belgrade Workers.
- Fig. 5 — *Socijal-demokrat*, year I, No 16 of 6th August 1895. title-page.
- Fig. 6 — Andra Banković.
- Fig. 7 — Facsimile of the accusation of the public prosecutor against Dušan Trbojević, the responsible editor of *Socijal-demokrat*.
- Fig. 8 — Facsimile of the complaint of Miloš Obradović, the owner of *Socijal-demokrat* against the verdict of the first-instance court.

Поглед на Београд с Калемегдана крајем XIX века. — Београд, вид из Калемегдана, крај XIX века.